

BRUKS- ANVISNINGEN

NR 58 – JUNI 2026

Medlemsblad från Åkers Hembygdsförening

www.akershembygd.se

Ulvaskogens hotade värld Uppskattad vårvandring **Inuti Bruksarkivet**

Glad sommar!

BRUKSANVISNINGEN GES UT AV
Åkers Hembygdsförening
c/o Nils Danielsson
Källvägen 11
647 52 Åkers Styckebruk

REDAKTIONSRÅD
Sten Hellgren, Tomas Larsson,
Pelle Johansson

ANSVARIG UTGIVARE
Nils Danielsson

REDAKTÖR & GRAFISK FORM
Per Hellgren

TRYCK
Grafoma Tryck & Design AB,
Strängnäs 2026

KONTAKT
info@akershembygd.se
www.akershembygd.se

SKRIBENTER I DETTA NUMMER
Nils Danielsson, Leena Tegevi, Staffan
Petré, Göran Derefeldt, Pehr Bengts-
son.

OMSLAGSBILD
Kanutfärd i Marvikarna.
Foto av Harry Lindblad.

ISSN: 2004-8513 (PRINT)

Hej Medlemmar!

Styrelsen i Hembygdsföreningen och läsare av BA har efterlyst mer av aktuella och positiva händelser i Bruksanvisningen.

Det är bara att rätta in sig i ledet.

1. Gamla macken vid Folkets hus ska göras i ordning av kommunen med gräsmatta, kanske ett eller två planterade träd, samma som längs Bruksrakan, en bänk och en anslagstavla med turistinformation om Åkers bergslag. Fiskekortautomat. En parkeringsficka. Enkelt och snyggt bredvid Folkets hus-parken, välkomnande in alternativt en fin port ut till skog och sjö.

2. Kommunen har tagit över det strandade bostadsprojektet vid Brobyholm och dessutom förvärvat mark i anslutning åt sydväst längs Rockstaån, allt för nya bostäder. Krutbruket Fastigheter AB planerar för bostäder på motsatta sidan Läggestavägen. Vi hoppas på fina hus som knyter an till brukssamhällets färger, former och material, i modern tappning.

3. Hembygdsföreningen samarbetar med andra föreningar, senast Nätverk Åker för Åkerdagen, och Skytteföreningen som stod för fika och grillad korv på Valborg. Samarbetet är bra och bådar gott för framtiden. Vi hoppas på fler aktiva föreningar av alla sorter i Åker.

4. Sist men kanske störst – Ulvaskogen! I ett samarbete med föreningen Rädda Ulvaskogen och Naturskyddsföreningen i Strängnäs har vi lyckats vända alla politiska partier i kommunen till att stödja skapandet av en skyddad skog längs Visnarens och Marvikarnas stränder ända till Kramrans naturreservat. Förhandlingar med ägarna pågår. Vi hoppas nu på bevarande av en skog med bevarade vandringsleder, med blåbär, lingon och svamp, med insekter och fåglar – i motsats till djupplöjda kalhyggen med tätplanterad granskog.

Särskilt tack till Leena Tegevi för initiativkraft, Anita Axelsson för ett brandtal på tre minuter i Kommunfullmäktige samt Staffan Petré som inventerat ett stort antal skyddsvärda och rödlistade arter i Ulvaskogen. Till sist önskar vi kommunen framgång i förhandlingarna. ■

Ulvaskogen: En hotad sagovärld

Att komma till Ulvaskogen är som att kliva in i en sagovärld. Majestätiska flerhundraåriga träd, mossiga stenar och lummiga branter ner mot sjön varvas med barrtäckta stigar, blåbärsris och svampmarker. Det är inte så konstigt att man valde att spela in delar av serien om Ronja Rövardotter här.

Av Leena Tegevi & Staffan Petré

I en tid då allt fler arter utrotats eller hotas av utrotning är en skog som Ulvaskogen oerhört viktig för den biologiska mångfalden. För den som har kunskap om de fantastiska naturvårdsarter som trivs här så är skogen en skattkista och inventering pågår kontinuerligt. De senaste två åren har hela 80 arter rapporterats in vid över 400 fyndplatser.

Här finns starkt hotade arter som koppartaggsvamp och den fantastiska bombmurklan som Sverige har ett internationellt åtagande att skydda.

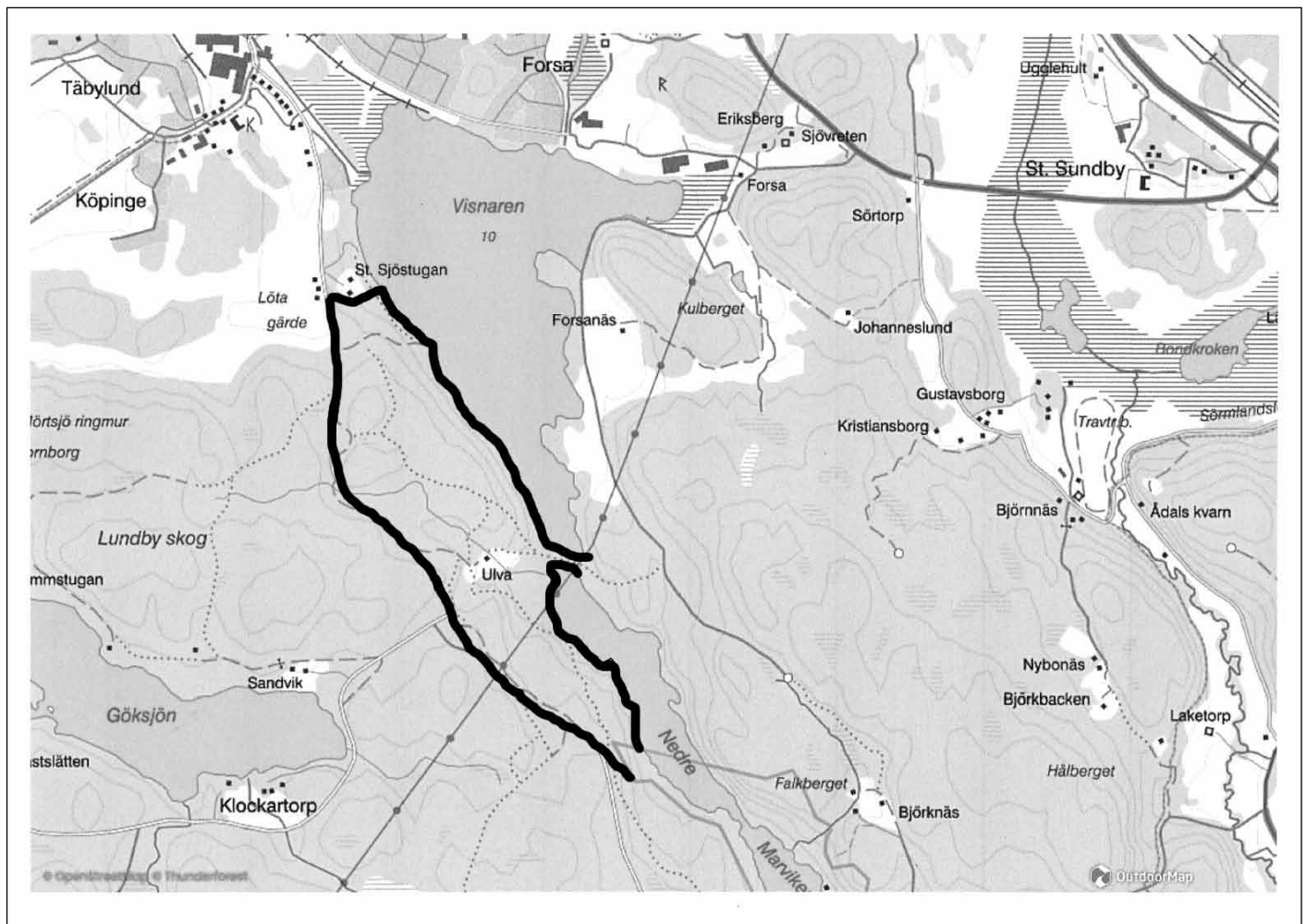
I Ulvaskogen finns ett levande och sammanhängande ekosystem där gamla träd, död ved, fuktiga mossmarker och

solbelysta gläntor tillsammans skapar livsmiljöer för ett stort antal arter. Många av dem är idag ovanliga eller hotade eftersom deras naturliga miljöer har försvunnit i stora delar av landet.

Här kan man fortfarande hitta rödlistade arter som knärot, bombmurkla, sparvuggla, nordfladdermus, lakritsmusseron, koppartaggsvamp, brunpudrad nållav, motaggsvamp, orange taggsvamp, mindre hackspett, talticka, vintertagging, talltita, entita, ullticka, apelsinticka och fjällig taggsvamp. Även större djur som duvhök, älg och skogshare är en del av skogens känsliga balans.

Bland signalarter och andra naturvårdsarter finns bland annat dvärgpip-

Förslag på definition av Ulvaskogen. Genom att knyta ihop och skydda området med naturreservatet vid Långa Edet får man en biologisk korridor som gynnar både mångfalden och attraktionen för besökare.

istrell, brandticka, revlumner, mattlumner, granbarkgnagare, bronsbjon, ormbär, strutbräken, klubbvitmossa, sumpvitmossa, nattskär, blåsippa, grönpörla, fiskgjuse, vanlig padda, skogsödl, tjäder, blåmossa, kamjordstjärna och brudborste. Att så många känsliga arter fortfarande lever kvar i området visar att Ulvaskogen har mycket höga naturvärden och lång ekologisk kontinuitet.

Allting i skogen hänger samman. Gamla träd ger boplatser åt fåglar och fladdermöss, döda träd bryts ner av svampar och insekter, mossor håller

Hotad art. Bombmurkla. Foto: ??

kvar fukt och skapar förutsättningar för nya växter och smådjur.

När en naturskog kalhuggs bryts detta samspel sönder. Särskilt markberedning skadar det känsliga livet i marken

och förstör de mykorrhizanätverk av svampar som träd och växter är beroende av. Många arter som utvecklats under århundraden försvinner då snabbt.

Det moderna skogsbrukets omloppstid på omkring 80 år räcker inte för att återskapa ett naturligt skogsekosystem. En riktig naturskog formas under mycket lång tid genom att träd får åldras, dö och brytas ner naturligt. Därför kan en kalhuggen skog aldrig fullt ut ersätta en gammal sammanhängande skog som Ulvaskogen. Förlusten av sådana miljöer är också en av de främsta orsakerna till att

många skogslevande arter idag är rödlistade i Sverige.

Än så länge står Ulvaskogen kvar i sin prakt med ett intakt ekosystem, höga naturvärden och rika möjligheter till friluftsliv, rekreation och turism. Men hotet om kalhuggning finns kvar så länge skogen inte är skyddad som naturreservat. Markägaren har uttalat att man inväntar den skogspolitiska utredningen som kommer att underlätta avverkning genom att färre hänsyn behöver tas.

Ulvaskogen är viktig för att bevara de höga naturvärdena och för att skydda vattenkvaliteten men även för invånarnas välmående och samhällets identitet och framtidsmöjligheter. Foto: ??

Vad händer nu?

Efter en stark opinionsbildning har flera oppositionspartier lyft frågan i fullmäktige för att skydda Ulvaskogen och i år har det även lagts motioner om det. Vänstern, Miljöpartiet och Centern har deklarerat att man ska ha Ulvaskogen på sitt valprogram. Och nu har även majoriteten insett värdet av skogen och att frågan blivit så stor att man måste agera.

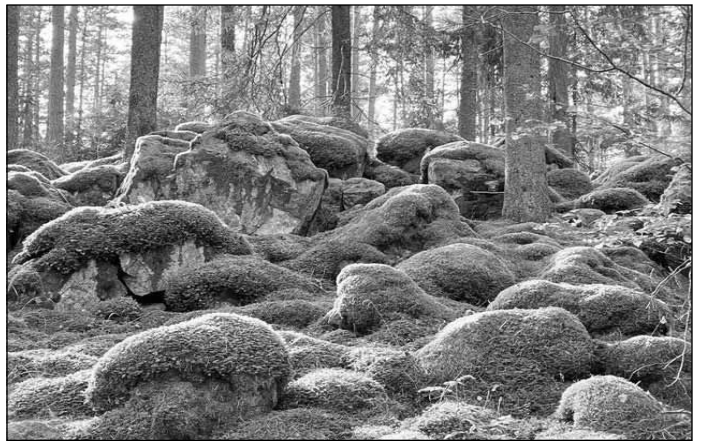
Kommunledningen har uttalat att de har inlett förhandlingar med markägaren för att köpa Ulvaskogen och bilda naturreservat. Hur det går återstår att se. Inga detaljer är än så länge offentliga. Men Länsstyrelsen har uttryckt intresse för att området ska bli naturreservat och det skulle betyda att man skyddar Ulvaskogen för framtiden. ■

Ovan: Koppartaggsvamp. Foto: ??

Nedan: Trollskog. Foto:??

Nederst: Visnaren vid Ulva. Foto: ??

Åkers handpappersbruk - ett av de första i Sverige

Göran Derefeldt ger här ett smakprov på sin forskning kring pappersbruket i Berga i vars sista kvarvarande byggnad han själv är bosatt.

I skymundan av Åkers Styckebruk och Åkers krutbruk så har Åkers handpappersbruks historia lite glömts bort. Jag bor i pappersmakarnas gamla bostad. Under ett par år har jag forskat i historien om pappersbruket.

Bruket startades redan år 1664 av boktryckaren Zackarias Brockenius i Strängnäs. Det var det första pappersbruket i Södermanland och det sjätte eller sjunde i Sverige.

Arrendet till Kronan skulle enligt privilegiebrevet från Riksänkedrottning Hedvig Elenora år 1664 årligen betalas med: "sex Ris av det bästa skrivpapper

som där göras kan". Detta ändrades sedan under 1700-talet till en årlig leverans av "tolv Ris grått papper till Kungens kök på Kung. Hovförtäringen på Stockholms slott".

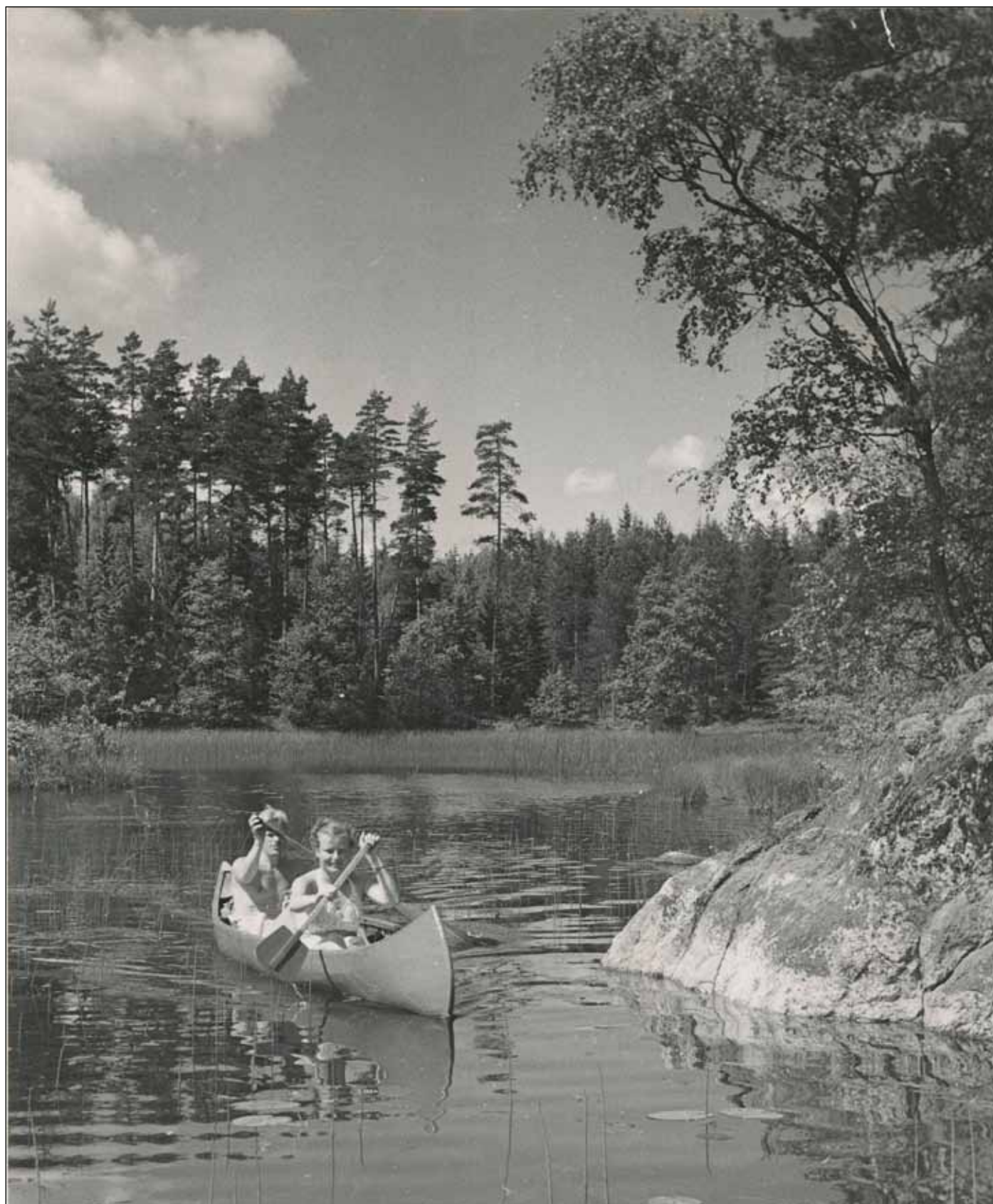
Ett Ris papper är en bunt om 500 ark. Precis lika många som i en bunt printpapper idag.

Åkers pappersbruk var alltså Kungl. Hovleverantör innan begreppet ens var lanserat!

I en kommande artikel i Bruksanvisningen kommer jag berätta mer om Åkers handpappersbruks nästan 200-åriga historia.

Göran Derefeldt

Ögonblick i Åker

Sommarbild. Kanoten glider över den lugna ytan i någon av Marvikarna. Det är sannolikt 1950-tal och man kan nästan höra insekterna surra, känna solen steka och så doften från tallmon som svävar ut över vattnet. Harry Lindblad har förevigat denna sommar och för den som vill se fler bilder av Lindblad och sommarens ögonblick vid Marviken, se Sörmlands Museums hemsida: <https://sokisamlingar.sormlandsmuseum.se/objects/c24-342294/>.

En vandring i Åkersskogarna

Över 40 nyfikna åhörare valde lördag den 18 april att i gassande solsken stövla ut i naturen med författarna Johan Knutsson, Pehr Bengtsson och Eva Sundström som skrivit boken *Åkers bergslag - kanoner och krut* för att se vattendrag och banvallar som haft betydelse för styckebrukets produktion. Här följer en rapport från denna vandring.

Vi var fler än 40 nyfikna som mötte upp vid gamla masugnen i Åker på lördagen den 18 april för att följa med på en kulturhistorisk vandring i Åkersskogarna. "En vandring längs banvallar och kanaler" var rubriken och med Johan Knutsson och Pehr Bengtsson som berättare fick vi en intressant och trevlig vandring, de hade dessutom ordnat med fint väder. Johan är huvudförfattare till boken *Åkers Bergslag – kanoner och krut* och Pehr är en av medförfattarna och den som med sina kunskaper om bruksarkivet kunde plocka fram mycket information som bidrag till boken och inte minst till vår vandring.

Vi startade vid 1795 års masugn,

som enligt Pehr, ersatte en tidigare masugn som stått på samma plats sedan tidiga 1600-talet. Masugnen behövde ständig tillförsel av luft, detta ordnades med hjälp av stora vattenhjul som drevs med vatten från Sågkärret. Vattnet ledades fram i en träränna som gjorde att det kom uppifrån och föll ned mot vattenhjulen, vilket Johan livfullt beskrev en stund senare när vi stod vid bron över Åkersån uppe vid museet. Visste ni att den bron och vägen är från tidigt 1800-tal?

Nästa stopp var vid platsen där vattnet från den grävda kanalen leddes ned i en trätrumma till kraftstationen som bruket uppförde vid sekelskiftet 1900.

Vi stannade även till vid Täbylund. Husen här byggdes under samma tid som järnvägen från bruket upp till gruvorna drogs fram här. Banvallen kan fortfarande skönjas när man väl vet vad man skall leta efter. Här kom plötsligt Krister Wolter ut från sin tomt och berättade om hur det såg ut förr och hur järnvägen gick rakt över hans nuvarande tomt och alldeles intill huset. Man kan ju undra vad de tyckte som då bodde här när ångloket kom precis när tvätten hängts ut?

Vi fortsatte längs grusvägen mot Grytetorp, en mycket gammal väg. Det var troligen här som kalktransporterna från Kalkbro kom till bruket redan i slutet av 1500-talet.

Efter ett stopp vid Grytetorp och

berättelser om hur vattnet leddes om till nya kanalen och att en ny dammanordning då behövdes, följde vi den grävda kanalen till sin början vid Mörtsjön. Vi gick på den vall som skapades av alla jordmassorna som schaktades upp när kanalen byggdes och som kom att bli ett översvämningsskydd för fälten vid Kråktorp. Här hittade vi stensättningar som visade sig vara ett brofäste, man kunde fortfarande skönja var vägen gått som tvingade kanalbyggarna att bygga en bro.

Vid Mörtsjön har dammluckor funnits mycket länge. Vi fick veta att en ny dammanordning byggdes 1825, innan dess låg den längre ned mot Kråktorp. Den från 1825 byggdes av gråsten och förstärktes, kanske i samband med ka-

Författaren Johan Knutsson var en av de som guidade vid Mörtsjön där åhörarna tittade på dammen från 1825 och den grävda kanalen ner mot Sågkärret.. Foto: Nils Danielsson.

En välbehövlig fikapaus vid Mörtsjön. Foto: Nils Danielsson.

nalbygget, med en ny mur av slaggtegel. 1825 års damm gjorde att Mörtsjöns vatten steg med kanske en meter, allt för att kunna ha vatten under längre tid till Styckebrukets verksamhet. Bara att stå och titta på en bro från tidigt 1700-tal, kanske äldre, en dammanordning från tidigt 1800-tal och ett kanalbygge från år 1900, allt på samma plats, kan lätt ge ståpås.

Efter fikastund vid Mörtsjön följde vi vägen mot Fransosstugan. Visste du att vägen vid Mörtsjöns östra kant mot Löta gårde i grunden är en fördämningsvall som tillkom redan i slutet av 1500-talet för att leda om Mörtsjöns vatten bort från Löta Gärde och till Åkersån. Jag hade ingen aning – man bara åker där utan att

förstå eller tänka på hur århundradenas verksamhet vid Styckebruket inverkat på landskapet och än idag påverkar oss. Här kom vi även upp på järnvägen igen som till delar går ovanpå den gamla färdstigen till Fransosstugan och Göksjötorp.

Målet för vår vandring var Fransosstugan och här berättades om den masugn som en gång fanns här och att stugan förr låg på andra sidan om ån. På återvägen följde vi Slaggrakan som byggdes under tidiga 1800-talet.

Mycket, mycket mer intressant fick vi veta denna fina vårdag. Kommer den åter så ta chansen att följa med. Ett stort tack till Åkers hembygdsförening, Johan och Pehr.

”Nöjd vandrare”

Vad finns i Bruksarkivet?

Arbetet med att arkivera Åkers historia pågår ständigt med hjälp av ett gäng eldsjälar som önskar bli fler. Här berättar Pehr Bengtsson om vad som egentligen finns i Åkers bruksarkiv.

I höst är det 15 år sedan hembygdsföreningen tog på sig uppdraget att förvalta Åkers Styckebruks äldre arkiv. Sedan dess har mycket hänt. Pappkassar och lådor med handlingar har hittats och tagits om hand, nya arkiv har tillförts och många besökare har genom åren imponerats av vad som döljer sig i det unika Bruksarkivet ovanpå 1795 års masugn.

För sex år sedan kompletterades arkivet med handlingar från Åkers Sweden från tiden 1986 till en bit in på 2000-talet, denna del kallas "Nutidsarkivet". Dessutom har flera arkivhållare, vars handlingar tidigare tillhört bruksarkivet, på senare år deponerats till Bruksarkivet och efter mer eller mindre omfattande hantering är de nu sorterade, förtecknade och förvarade i arkivboxar.

De olika arkiv som nu finns är:

- Åkers Styckebruks äldre arkiv (inklusive cirka 600 ritningar på kanoner).
- Wahrendorffs handelshus arkiv (med bland annat nästan 100 000 brev och koncept).
- Rutger von Seths arkiv (t ex tomtförsäljningar på 40-, 50- och 60-talet).
- Disponent Colléns arkiv rörande Styckebruket (bland annat med försäljningen av företaget).
- Gjuterichef H Erikssons arkiv rörande Styckebruket (med t ex reserap-

porter från USA).

- Länna Bruks äldre arkiv (även Byringe Gästgiveri och Söderlänna Säteri).
- Berga Säteri äldre arkiv (många äldre handlingar och även om Åkers Pappersbruk).
- Ånhammar Säteri äldre arkiv (mycket om lantbruket och djurhållning).

De äldsta handlingarna i arkivet är från tidigt 1600-tal såsom privilegiet för Påfväl att bygga en masugn, givet av Kung Carl IX 1607. Även om det mesta rör brukens respektive säteriets produktion i olika avseenden finns här även mycket annat. Till exempel Dagsverksböcker där vi får namn på de som arbetade här, vad de tjänade och vad de tog ut i matvaror. Men även att Öberg varit ovarsam och får böta, pengar som används till den långvarigt sjuke Zetterberg. Torparnas kontrakt och statarnas kontrakt tillsammans med oändligt mycket annat.

Här finns många ritningar och kartor från fyra århundraden. Solberga by år 1641 eller Täby år 1756 är exempel på två av drygt 300 kartor i Styckebrukets arkiv. Utöver det tillkommer Länna Bruk och Säteriernas kartarkiv.

Sedan några år finns också Åkers hembygdsförenings arkiv samlat i Bruksarkivet. Tidigare fanns alla handlingar i en källarlokal på före detta "Labb", numera Åkers Swedens kontor. Här låg de

Sten Hellgren, Annette Björling, Pehr Bengtsson och Urmass Bergfeld efter avslutad flyttning av hembygdsföreningens arkiv till bruksarkivet 2024. Foto: Urmass Bergfeld

i pappkassar, högar, lådor och pärmar – väl sparade men svåra att hitta i. Allt är numera omhändertaget och förvaras i god ordning på Bruksarkivet.

Detta är en mycket kort beskrivning av innehållet i Bruksarkivet. Blir du lite intresserad och vill veta mer och inte minst få se mer av vad som finns? Då är du välkommen till Bruksarkivet i höst. Vi i arkivgruppen håller öppet hus vid två tillfällen för medlemmar i Åkers hembygdsförening då vi berättar, visar och svarar på frågor. Tillfällena är **söndag den 11 oktober och lördag den 5 december**. Tiden kl 13 - 16 och du kommer och går när du vill.

Vi hoppas också att du tycker det är så intressant att du kan tänka dig att del-

ta i arkivgruppen. Vi behöver bli fler. Du får en kortare introduktionsutbildning och är alltid tillsammans med en värd som har längre erfarenhet. Välkommen i höst för att se arkivet och vad vi gör även om du inte tänker dig bli arkivvärd.

Undrar du över något kan du kontakta någon av oss:

Pehr Bengtsson; 070-589 53 04

Gunilla Hårdsdotter; 073-723 48 50

(kväll, helg)

Sten Hellgren; 072-229 73 17

Annette Björling; 070-773 42 15 (kväll, helg)

Per Hildebrand; 070-860 05 29

Urmass Bergfeld; 076-031 12 27.

Pehr Bengtsson

Bruks- Historier

Två halvroliga snabbisar

Världsrekord i glömska

Det var på den tiden då gubbarna på bruket arbetade på lördagarna och det var motbok på systemet för inköp av sprit.

En lördag var det bråttom för Edvin Falk och Gunnar Södersten att efter jobbet ta sig till stationen i Åker för att åka motorvagnen (Enok) in till Mariefred för att hinna innan dom stängde på systemet.

Vid det här tillfället var Södersten lite snabbare än Falk, så han kom före i bolagskön. Väl framme vid disken då han skulle köpa ut sin ranson visade det sig att han hade glömt motboken. Det hördes tydligt från Falk som stod lite längre bak och var känd för sin slagfärdighet:

– Det är tammefan världsrekord i glömska!

Det spred sig stor munterhet på bolaget vilket resulterade i att Södersten ändå fick ut sin efterlängtnade ranson.

Nedtecknat av Harry Lindblad, april 2008

Du-reform på Bruket

Efter att von Seth hade avlidit 1966 så ville direktör Torsten Collén införa du-reformen på Åkers.

Han skrev ett utkast till ett meddelande som skulle skickas ut till alla berörda parter på hela bruket. Han gick med detta till sin sekreterare och sa:

– Skulle Fru Johansson vilja skriva ut det här.

*Berättat av Allan Lindgren
för Harry Lindblad 2012*

